

A. SZABÓ MAGDA

A Hiány filmje

Apámat Zoltánnak hívják

(Egyetemista korom óta tiszteltem műveit, pontosabban munkásságának azt a szeletét, amely egyáltalán hozzáférhető volt itthon a hetvenes-nyolcvanas években. Lassanként aztán, ahogy tágult az idő, s írásait, sorsát, rendíthetetlen etikáját jobban megismertem, egyre nagyobb veszteségnek éreztem, hogy nem találkozhattam vele személyesen. Pedig amikor 1984 húsvétján gimnáziumi tanárként Bretagne-ba utaztam diákjaimmal, alig pár kilométerre voltam tőle. Francia vendéglátó kollégám, Guy-Armel Leblanc faluja néhány percnyi autóútra volt csak Josselintől, attól a történelmi kisvárostól, ahol akkor már ötödik éve élt Szabó Zoltán fiatal feleségével, Zsuzsával és kislányával, Ágnessel. Elsodortak a teendők is, de főként úgy éreztem, felkészületlen vagyok még a vele való találkozásra. Majd jövőre – biztattam magam. Felkutatok és elolvasok tőle mindent, amit még lehet, megszerezhető könyveivel érkezem. Elkéstem. Ő 1984 szeptemberében örökre kiköltözött az öreg házból a pár lépésnyire levő kicsiny temetőbe. Már csak a sírjára tehettem virágot.

Josselin és az a temető azóta is szerelmes földrajzunk kiüntetett helye: ha Bretagne bármely szegletébe is vezet utunk, valahogy mindig „útbaesik” az ódon városka, hogy főbajtásnyi időre megálljunk a puritán breton gránitkereszt előtt. Aztán jóval később, születésének kilencvenedik évfordulóján, a Párizsi Magyar Intézetben írásából általam összeállított műsorról emlékeztünk rá. Egy év múlva franciául megjelent Összeomlás című 1940-es franciaországi útinaplóját mutattuk be ugyanott. Megismerhettem Zsuzsát, vendégszeretetét is élvezhettük a josselini házban, amelynek berendezése oly sok mindenben őrizte Szabó Zoltán keze nyomát, időről időre Ágnessel is találkoztam, főként egyetemi magyar tanulmányai idején. Épültek „Szabó Zoltán-mozaikjaim”, de nem tompították a hiányt, az elszalasztott személyes találkozást.)

„MÉG NEM VOLTAM ÖTÉVES, AMIKOR MEGHALT. EGYÁLTALÁN NEM EMLÉKSZEM ARRA, HOGY APÁM ÉS ÉN VALAHA IS KÉZ A KÉZBEN SÉTÁLTUNK VOLNA.”

A rangos párizsi filmfőiskolán, a Fémis-en 2009-ben Ágnes diplomamunkaként nehéz feladatra vállalkozott: nyomon követte egy lány útját, aki megpróbálta mások emlékeiből összeilleszteni a saját múltja darabjait, segítségükkel megfoghatóvá tenni a korán eltűnt apa alakját. Fájdalmas lehetett, hiszen maga lett filmje főszereplője, saját életét boncolta, ő volt az utazó. Feszült arca, figyelő szemei vezették a nézőt országokon, nyelveken át, hogy aztán a megszólítottak emlékképeiből, szűkszavú vallomásaiból, kérdéseiből és hallgatásaiból ne csak az ő életének mozaikjai rakódjanak össze. A felvillanó sorsok túlmutattak az egyéni léten, kirajzolódtak a nyelv és hovatartozás, az identitástudat gyötrő kérdései is.

Szabó Zoltán 1979-ben – már 30 éve emigrációban – váratlan szerencseként élte meg, hogy 60 után, 70 előtt kislánya születik. „Öregember jobban érzi, jobban élvezi a gyerek-

embert, mint a fiatal” – halljuk hangját a film első mondataként, majd később még egyszer, mintegy megerősítésként Neményi Ninon kis riporter-magnójából.

Bretagne felé tart az autó, Ágnes szeme előtt, az ablakra verődő esőfüggönyön át, ködpárában fut a táj. (Véletlen talán, hogy szürke ég, eső, szállingózó hó kíséri végig útját? Egyetlen kockán bújik csak elő felhők mögül a nap.) Az utazás ott kezdődik, ahol Ágnes életében a születés és halál összekapcsolódik. A többszáz éves josselini ház elé kanyarodnak, a falon francia nyelvű emléktábla:

ZOLTÁN SZABÓ

1912–1984

ÉCRIVAIN

HONGROIS

a vécu ici de

1979 à 1984

(Szabó Zoltán 1912–1984, magyar író, itt élt 1979-től 1984-ig)

Az üres házban édesanyja, Zsuzsa és a barátnő, Bene Éva idézik a halált, a felravatalozást, azt, hogy milyen megnyugtató volt Zsuzsa számára a hirtelen rázuhant magányban a környékbeliek részvéte, az ősi szokás, a földszinti nagy asztal körül ülő emberek virasztása, imája. De hiába említik a hajdani kicsi lánynak szóló anyai vigasztalást: „Bobóka (az édesapa) ott ül a felhőn, és szívja a pipáját”, Ágnes kínlódó arccal, szinte magának mondja: nem emlékszem.

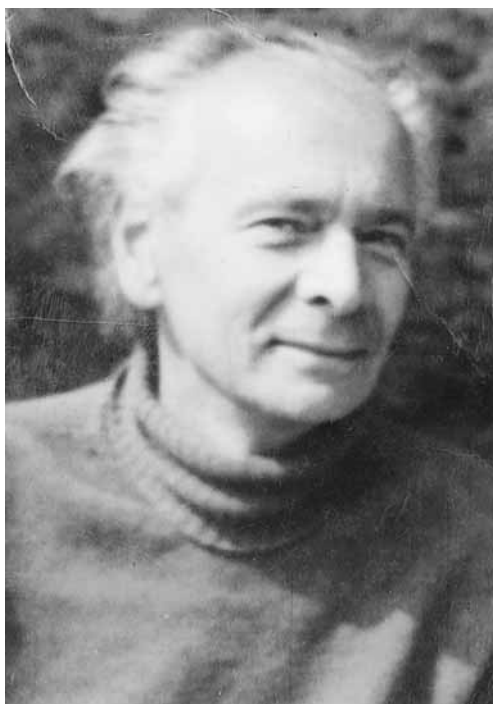
(Zsuzsa emlékezéséből tudjuk, hogy Szabó Zoltán nagyra értékelte Francis, a városi rendőr gesztusát, aki – tán két évvel a halála előtt – barátságból neki ajánlotta fel a kicsiny temető egyetlen megüresedett sírhelyét.) A sírnál állva idéződik a temetési emlék: Zsuzsa elmondja, miért nem szórta a Hiero atya által hozott zacskó magyar földet a koporsóra. „Ő vállalta a nehéz külföldi éveket. Magyaroknak lenni magyar föld nélkül is lehet.”

Gondolatát Szabó Zoltán arca és szavai hitelesítik egy negyed századdal azelőtti tv-interjúból, az elsőből, amelyet magyarországi stábnak adott 1983-ban. „A haza a jóakarató emberek gyülekezése. Nekem a haza és az ország, mondhatni kizárólag, emberek. Én emberekben gondolkodom, nem topográfiában. Nem hiszek abban, hogy a nemzeti-séghez való tartozás, a magyarsághoz való tartozás attól függ, hogy az ember milyen országban él.” A képernyőt addig kitöltő kép zsugorodik, film lesz a filmben, a josselini beszélgetést egy budapesti lakásban nézi a hajdani barát, András Sándor. *(Az ismerősöknek csak András, Andris, 1956 után érkezett Angliába, majd később Amerikába ment. Sok közös emlék, barátság fűzte Szabó Zoltánhoz, műveinek egyik legavatottabb ismerője, gondozója lett.)* Amíg a filmet nézi, s tűnődve kiszakad ki belőle néhány gondolat, előjön egy-egy kép, mi legtöbbször Ágnes feszülten figyelő arcát látjuk. Mintha megpróbálná a tőle hallottakat és a képen látottakat a magáévá építeni.

Sűrű esőben állnak Andrással a Visegrádi utcában, megbarnult régi fényképeket böngésznek. A balkonrács alapján próbálják azonosítani Szabó Zoltán gyermekkori házát. S amikor Ágnes bizonyos benne, hogy megtalálták, unszolására becsöngetnek a feltételezett lakásba. *(A piarista archívumokból előkerült iskolai bizonyítványok megerősítették – tudjuk meg Szabó Zsuzsa emlékezéséből –, valóban ott lakott. 2011 decembere óta tábla is hirdeti emlékét.)*

Szürke égben felénk szálló hópelyhek, puha csönd, Ágnes ismét kocsiban. Budapesti utcák, terek siklanak a szeme előtt, arca mellé a képen régi írógépbetűkkel édesapja *Abol gyermek voltam: Budapest* című írásának sorai kerülnek: „...Sok-sok új név. A régiek elköltöztek más negyedbe, más városba, más világba. Ma már alig találok szögletet, amelyet megismernél, szülőföldemet nem ismertetnem kell, hanem búcsúztatnom.” Ha talán nem is sétáltak hajdan kéz a kézben, a film virtuális valósága összehozta apát és lányát, mintha összeérne a két világ: Ágnes arcához szinte hozzáérnek Zoltán sorai. De ezek a sorok a múlt keresésének illékonyágáról, hiábavalóságáról is szólnak: „A városban a tájak is elolvadnak, semmibe vesznek. Mint a hó vagy az ember.”

„NEM TUDOM, HASONLÍTUNK-E EGYMÁSRA APÁMMAL.
DE VAN EGY FÉLTVESTVÉREM,
AZT MONDJÁK, Ő TELJESEN OLYAN, MINT ZOLTÁN.”

(Fotó a családi archívumból)

Az első házasságból való féltestvérnek, Ádámnak feltett kérdése, hogy nem haragudott-e az apjára, amiért nem éltek együtt, mintha nem csak a másíknak szóló kérdés volna. S amikor Ádám – aki később is találkozott Szabó Zoltánnal – ki mondja: „neked az a bajod, hogy felnőtt korodból nincsenek vele kapcsolatos élményeid, hiába kutatsz, nem jutsz eredményre, nem őt kapod”, maga is érzi, hogy sebeket szaggat fel. Zavartan elnéznek egymás mellett, nincs miről beszélniük tovább.

Új stáció, új személy, újabb szembesítés-szembesülés múlt és jelen között, és új ország: Neményi Ninon – London. A jó barát, a BBC magyar adásának hajdani munkatársa magnójából hangsúlyosan ismét elhangzik Szabó Zoltán mondata a kislány születéséről, de Ágnes gondolatai nem a születés, hanem ismét a halál, a temetés felé fordulnak. Nemcsak apjáról, akkori magáról sincsenek emlékei, szeretné összerakni a múltját, de Ninon sem tud segíteni. Ő sem tudja felidézni, hogyan viselkedett a kislány Ágnes a temetésen. S mert maga is korán elvesztette az édesapját, megérti, mert megélte az emléktelenségnek ugyanazt a gyötrelmét. „Hozzájárul, hogy mindenkitől azt hallod, milyen különleges ember volt, hát még jobban fáj, hogy ebben neked nem lett több részed. Hiszel abban, hogy a szelleme valahol ott van körülötted?”

Miközben Ninon beszél, Ágnes arcát látjuk közelről: szeme most nemcsak elfelhősödik, mint többször öngyöttrő nyomozása során, könnyek peregnek le az arcán, nem válaszol.

Az ő szemszögéből, a kocsi hátsó üléséről látjuk egy idősen is szép asszony arcát, aki autójával araszol a londoni forgalomban, alatta a hang, a Szabad Európáé. 1956-os adásában

a magyarországi események nyugati visszhangjáról olvassák Szabó Zoltán londoni jegyzetét. A rádióhang elhalkul, majd eltűnik, az idős asszony, Károlyi Judit, a második feleség idézi vezetés közben hol angolul, hol franciául az akkori időket. Azt, miként gyűjtötte Zoltán maga köré az embereket, s mert ő közvetlenül Münchenből kapta a híreket, a lakásukban állandó volt a jövés-menés. A kocsik megáll, felnéznek arra a házra, amelyben a mozgalmas időket élték. A kocsik újraindul, s kérdés nélkül – Ágnesnek nagyon kevés kérdése hangzik el, filmbeli magatartása a szemérmes figyelőé, aki előtt megnyilatkoznak az emberek – Judit hosszú sorsmonológba kezd. Táragszerű, önsajnálattól mentes életvégi leltárát mintha az 1956-os események felidézése indította volna el. Amit elmond, az túllép a személyes élet keretein, a házasságán Szabó Zoltánnal, amelyről szép emlékeket őriz, a fogyatékos fiú, Kristóf-Christopher gondján, a válás után megteremtett önálló életén: a ki vagyok, milyen nyelv közösségéhez tartozom, hol, kivel érzem magam otthon gondolatát járja körül. „Én minden nyelven keresem a szavakat. Igazából egyik nyelv sem az enyém. Ötévesen Franciaországban kezdtem az iskolát. Előtte nem tudom, milyen nyelven beszéltem... (nem tudjuk, milyen jelentése lehet ez a „nyelvemléktelenség”-nek Ágnes számára, aki maga sem tudja felidézni ötéves kora előtti emlékeit). Tudod, ha megkérdezik, nem mondom, hogy francia vagyok. És nem mondhatom, hogy angol vagyok, mert nem vagyok. Nem érzem, hogy bárhová is tartoznék... De persze Angliában temetnek majd el, ez biztos [...] És így azt mondom, hogy Anglia az otthonom. De ha egyáltalán..., akkor magyarnak érzem magam. Ha beszélnék magyarul, könnyen tudtam volna Magyarországon élni.”

S a nyelvhez, a magyarsághoz, az országhoz tartozás kérdése lesz a film záróegységének alapvető gondolata is. Ágnes, mint az elején, ismét édesanyjával látjuk, aki a Zoltánnal közös élet kezdetének mozaikjait rakja össze londoni, Thetis Terrace-i házuk környékén. Zsuzsa gondolata szépen rímeli Szabó Zoltánnak a filmkezdeti riportban elmondott gondolatára: „Nemcsak a szerelmet jelentette nekem. Találkoztam valakivel, aki az otthon is volt. Magyar volt, száműzetésben. [...] Megmutatta nekem, hogyan lehetek magyar anélkül, hogy valóban az lennék. Amikor először jártam Magyarországon, kétségbeestem. Hiába beszéltem akcentus nélkül a nyelvet, hiába ismertem az irodalmat, számukra mégis idegen voltam. Pedig azt hittem, hogy ahhoz az országhoz tartozom. És rá kellett döbennem, hogy nem. Hogy fel kell építenem egy olyan identitást, amely tartalmaz minden elemet, és azt fenn kell tartani. [...] És át kell adnunk, amik vagyunk.”

Az emigrációs lét mély sebzettségéről árulkodik, hogy Szabó Zoltán a kislányával franciául akart beszélni. Tán azért, hogy Ágnes életében ne sajogjon az a permanens fájdalom, amelyet ő élt meg a nyelv mindennapjaitól való elszakíttóságban. „Nem bánta volna, ha egyáltalán nem beszélek magyarul?” – kérdi Ágnes hitetlenséggel a hangjában. „Azt állította, számára nem okozna problémát, de nem tudom, őszintén így gondolta-e” – felel rá Zsuzsa tűnődve. És azzal maradt igazán hűséges Szabó Zoltán szelleméhez, hogy átadta lányának a nyelvet, az útravalót az apai életmű és a magyar kultúra megismeréséhez. És milyen jelképes, hogy az Argentínában felnőtt, Németországban tanult, Angliában, majd angol állampolgárként évtizedek óta Franciaországban élő, a filmben eddig magyarul beszélő Zsuzsa vallomását magyarságról, nyelvről, hazáról franciául mondja el lányának.

Ágnes utolsó kérdése messzire, tán egy következő, Szabó Zoltánról, az íróról, esszéistáról szóló filmjéhez vezet. Ismerheti-e, megismerheti apját, ha az élete megértéséhez szükséges művek jó részét még nem ismeri? Zsuzsa tűnődő, félbemaradt válasza után: „nem kell minden művét elolvasnod, mert bizonyos szempontból a te jövőd máshol van...”, újra a hó-

pelyhes eget látjuk, mint amikor Szabó Zoltán sorai íródtak lánya arca mellé. Ágnes ismét kocsiban ül, mint aki folytatja útját, mert még nem érte el, amit célként maga elé tűzött. Szeme előtt újra szaladnak a fák, s útravaló üzenetként édesapja hangja szól. „Arra, hogy én valamilyen könyvlistát ajánljak, nem vállalkozom. Abban azonban bízom, hogy a fiatal értelmű és friss értelmű emberek meg fogják találni azt, ami a könyvtárakból hasznukra és kedvükre való, és amire nekik van is igényük.”

Szabó Ágnes, Agnès Szabó őszinte és puritán filmje utazás személyek, nyelvek, országok között, *à la recherche...* Utazás, ahol szinte a születés mellé rendelődik a halál, utazás időben, ahol a régi fotók, hangfelvételek, filmrészletek, a hajdani helyszínek, a múlt és jelen állandó egymásba villanása szembesítik Szabó Zoltán életének társait, barátait az emlékekkel. Hogy felidézésük révén megteremtsek Ágnes múltjának hiányzó emlékeit is. Sikerül-e, sikerülhet-e egy ilyen kísérlet? A film számos erényei közé tudható az is, hogy nincs egyértelmű válasz. De a kérdéseket akkor is fel kell tenni családról, hovatartozásról, hazáról, nyelvről, a hiányról.

(Szabó Ágnes kitüntetéssel vette át diplomáját ezért a filmért. Öröm számomra, hogy Szabó Zoltán jegyében ismét összekapcsolódott kissé az életünk: segíthettem, hogy a magyar nézők elsők között láthassák alkotását. A Duna Televízió 2010-ben mutatta be a 46 perces filmet, élő bemutatója pedig a budapesti Francia Intézetben volt, az Összeomlás könyvbemutatójával összekötve. Ágnes azóta nemzetközi filmfesztiválok díjait nyerte el, hamarosan velencei meghívásnak tesz eleget.)

Szt. Vendel, Jászjákóbalma

A. SZABÓ MAGDA (1952) a Hungarofest Nemzeti Rendezvényszervező volt nemzetközi vezetője, a Duna Televízió egykori kulturális főtanácsadója.